

Cihan Devleti doruktan inmeye başlarken, ekonomik istikrar da bozulmaya yüz tutmuştu

Osmanlı Türkiyesi'nde enflasyon

"Akça" denilen para birimindeki gümüş oranının azalmasıyla başgösteren ilk büyük enflasyon 1593'tedir. Yinede, 1912 Balkan felâketine kadar, halk belirli bir ölçüde refah içinde yaşamış, bundan sonra her şey tepetaklak olmuştur.

Yılmaz Öztuna

Osmanlı Türkiyesi'nde, İstanbul'un fethinden sonraki 16. asır boyunca hafif, fakat âdetâ muntazam bir enflasyon görülür. Kâğıt para (banknot) ve döviz meseleleri meçhul olduğu için, **Osmanlı para birimi** akça'daki gümüş miktarının azalmasına **enflasyon** diyoruz. Büyük enflasyon 1593'te oldu ve 1 akça'daki gümüş miktarı yarı yarıya indirildi. Ama maaşlar, aynı akça sayısıyla ödendi. Gerçekte devletten maaş alanlar, eskisine oranla gelirlerinin yarısını kaybetmiş oldular.

1593, Osmanlı Cihan Devleti'nin doruğa tırmanışının sona erdiği, doruktan inmeye başladığı yıldır.

Bu enflasyonun sebepleri çeşitlidir. Devletin maaş alanların, üretim yapmaksızın sadece vakıf geliriyle geçinenlerin sayısı çok şişmiştir. Devlet gelirleri, olur olmaz kişilere fazlasıyla dağıtılmıştır. 1593'e doğru Fas Sultanlığı ve Polonya Krallığı'na kadar birçok ülkeyi himayesine alan imparatorlukta, artık büyük fetihler ve zaferler dönemi kapanmıştır. Ganimet geliri çok azalmıştır. Refah yaygınlaşmış, kolayca lüks yaşama alışkanlığına dönüşmüştür. Olur olmaz kişiler, **Kâtib Çelebi'nin** tabiriyle "**pâdişâhâne**" giyinmeye, ziyafetlere, harcamalara alışmışlardır. Asayiş durumu eski mükemmelliğini

yitirmiş, bundan etkilenen üretim düşmüş, ticaret zedelenmiştir. Nüfus artmıştır. Köylerden şehirlere akış olmuş, şehre gelen köylü, uyum sağlamak hevesiyle, pahalı alışkanlıklar edinmiştir.

Şeyhalisâm **Hoca Sâdeddin Efendi**, Hâce-i Sultanî **Ömer Efendi**, Sultan **II. Osman**, **Koçi Bey**, **Kâtib Çelebi**, Sultan **IV. Murad**, **Köprülü Mehmed Paşa** gibi reformistler zuhur etmiştir. Bunlar devleti, kendi içinde düzenlemeye çalışmışlardır. Hedefleri, az mübalağa ile söyleyeyim ülküleri, devlete **Cihan Hakamı Kaanûnî Sultan Süleyman** dönemindeki (1520-1566) dirlik

Osmanlı Türkiyesi'nde ilk büyük enflasyon, III. Murad (1574 - 1595) döneminde yaşandı.

ve düzenliğini kazandırmaktır. Diyebiliriz ki, Sadrîâzam **Dâmâd Nevşehirli İbrahim Paşa'nın** iktidara gelmesine kadar (1718), **dış faktörler** kale alınmamıştır.

Halbuki dış faktörler de geçerliydi. Osmanlı'nın egemen olduğu Akdeniz, dünya ticaretindeki kapital ağırlığını, okyanuslara bırakmıştı. Amerika madenlerinden Avrupa'ya gümüş akıyordu. Avrupa, Osmanlı'nın birçok teknolojik üstünlüğüne erişmişti. Artık, hemen hemen Osmanlı derecesinde top döküyor, kale yapıyor, tabya yazabiliyor, kumaş dokuyabiliyordu. Ham madde bakımından Avrupa'nın Osmanlı'ya bağımlılığı ise devam ediyordu.

Memur maaşları

1593 yılından günümüze kadar, Türkiye'de memur maaşları sürekli indi, azaldı, küçüldü, ufalandı, nihayet devlet haysiyetiyle bağdaşmaz derekeye düştü. Zira tıpkı vaktiyle olduğu gibi, bugün de memur sayısı çok arttı. İstihdam politikası vasıtası hâline geldi, rasyonelliğini kaybetti. Tabiatıyla, tıpkı eskiden olduğu üzere, memur kalitesi de düştü. Hem yüksek bürokraside, hem yeni girişlerde...

Buna rağmen imparatorluk, denebilir ki, yıkılışına kadar, memuruna, devletin prestijini koruyacak derecede maaş vermeye gayret etti. En gelişmiş ve zengin devletlerle Osmanlı'daki maaş farkları büyük değildi. 1900 yılında en büyük devlet olan İngiltere'de, korgeneral maaşı 165 altın, Osmanlı'da 100 altın idi (net). Albay, İngiltere'de 27-32, Osmanlı'da 25 altın alıyordu. Ancak küçük rütbelerde Osmanlı, artık Batı ile dengeyi tutturamıyordu. Önyüzbaşı Osmanlı'da 12, İngiltere'de 20-25,5 yüzbaşı Osmanlı'da 5, İngiltere'de 17-19,5, üstteğmen Osmanlı'da 2,5, İngiltere'de 9,5-11, teğmen Osmanlı'da 2, İngiltere'de 7,5-9,5 altın maaşı idi.

Osmanlı'da sivil bürokrasi de, üniformalı bürokrasi gibi rütbe taşıdığı için, mülkiye ve ilmiye sınıflarındaki eşit rütbe sahibi görevliler, aynı durumda idiler.

Sadrîâzam (imparatorluk başbakanı) maaşı, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, daha önceleri de olduğu gibi, değişiktir. Her sadrîâzam atanmasında, maaşı da belirtilirdi. Bu son dönemde en düşük sadrîâzam maaşının 250 altın,

Tarih ve Medeniyet

en yüksek maaşın ise 2.500 altın olduğu görülür.

O dönemin 1 altını, bugünün 1 altını değildir. Hayat ve bütün zarurî maddeler, kira ve mülk fiatları çok düşüktür. 1 altının son Osmanlı dönemindeki iştirâ (satınalma) değeri hakkında bir fikir edinmek için, yaklaşık 7 gram altını olan 1 altın liranın bugünkü değerini 2,5 ile çarpmak tavsiye edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu, dost devletlere sürekli para, mal, silâh yardımı yapmıştır. 1854'e kadar tek kuruş dış borçlanmaya girmemişken, bu tarihten itibaren Avrupa devletlerine borçlanmaya başlamıştır. Dış borç ve faizlerinin, buna ilâveten savaş tazminatlarının ödenmesi, son yarım asrında Osmanlı maliyesini bunaltırmıştır.

1908'den sonra

Bütün bu faktörlere rağmen Osmanlı, 1912 Balkan felâketine kadar, ucuzluk, bir ölçüde refah içinde yaşadı. 1843'te imparatorluğun en pahalı şehri olan İstanbul'da, bir kişi, 10 para ile günde 3 öğün yemek yiyebilmektedir (**Gerard de Nerval**, s. 60, 66). 10 para, 1 altının 400'de biridir. Birkaç altına gene İstanbul'da, hiç de kötü bir semtte olmamak üzere, müstakil ev satın alınabilmektedir.

1908'de Temmuz ayında başlayan enflasyon, 1912 Ekimi'ne kadar hafif bir seyir takip etti. Ekim 1912-Mayıs 1913 yükselişi büyük oldu ve halkın canı yandı. Mayıs 1913-Temmuz 1914'te tekrar hafifledi. Temmuz-Kasım 1914 arasındaki 3,5 ay içinde yüzde 50 oldu ki, yıllık hesaplanırsa korkunçluk derecesi anlaşılır. Artık Osmanlı, dönüşü olmayan bir yola girmişti. Yöneticilerinin kısır görüşlülüğü yüzünden Birinci Cihan Savaşı'na (1914-18) bulaşmıştı. Halkta, yönetime güven kalmadı. Altını olan, yatağının altına attı. İhtikâr ve bir kısmı adetâ devletın himayesinde olmak üzere korkunç yolsuzluklar oldu.

1913'te şekerin kilosu 20 paraya (1 altının 200'de 1'i) çıktığı zaman, halk feryadı bastı. 1916 Ağustos'unda francalanın kilosu 16 kuruşa fırladığı zaman ise, artık ses sada çıkmadı. Zira 16 kuruş verecek o kadar az insan vardı ki...

Pahalılık, sosyal âfetleri başlattı. İstanbul orta sınıfında ahlâkî çöküntü başladığı işitildi. O orta sınıf ki, dürüstlük bakımından, yüksek sınıftan çok daha titizdi. Anlı şanlı vezir ve kazasker ailelerinin kızlarının, nereden çıktığı belirsiz, dedesinin adını bilmeyen savaş zenginleri ile evlendikleri görüldü. Ve-

rem ve dizanteri dehşet saçmaya başladı...

1911-1922 sürekli savaşlar döneminde, hangi devletlerle savaştığımızın listesi bile bugünkü nesil için şaşırtıcıdır: İtalya, Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, İngiltere, Fransa, Romanya, Rusya, Ermenistan, Avustralya, Yeni

Zelanda, Kanada, Güney Afrika... Listenin eksikliği için sevgili okuyucularımdan özür diliyorum.

Harb yılları

Cihan savaşından Türkiye ordusu, maliyesi, insanı, köyü ve şehri iflâs etmiş durumda çıktı (1918).

1914'te Türkiye imparatorluğunda 40 milyon altın sikkede tedavülde idi (gümüş sikkelerin değerini de altına çevirerek bu meblağa kattım). Banknot (kâğıt para) emisyonu azdı. Ülkede Türk altını gibi serbestçe tedavül eden yabancı altınlar (İngiliz, Avusturya, Fransız, Hollanda, Belçika, Alman, Rus) bu meblağın dışındadır.

İmparatorluğun nüfusu 1915'te 29 milyon kadardı. Bu yılın savaş harcamaları 83 milyon lira idi. Henüz 1 TL, 1 altın veya ona yakın değerde idi. Ancak altın para giderek tedavülden uzak-

Türkiye, "kaime-i mutebere" adı verilen kâğıt para ile bir buçuk asır önce tanışmıştı. Yukarıda, 20 kuruşluk bir kaimenin ön ve arka yüzü.

laştı. Hükümet de topladı, halk da sakladı. Banknot emisyonu arttırıldı ve kâğıt lira ile altın liranın değerinin arası gittikçe açıldı.

1717 Ağustosunda imparatorlukta banknot emisyonu 80 milyon lirayı buldu. Buna karşılık, sadece 3 yıl içinde 40 milyon altın piyasadan çekilip gizlendi. Böylesine bir malî denge içinde savaş bütçesinin 83 milyon altın olarak tesbiti, rikkat ve heyecan verir. Yabancı altınlar gibi yabancı banknotlar da geçerli idi. Fakat Alman markı biriktirenleri 1918 sonunda yıkım bekleyecektir. Zira savaş sonunda markın değeri kalmamıştır.

Yolsuzluk ve rüşvet yaygın hâle geldi. Sefalet başladı. Francalardan başka ekmeğe yemeyen nazlı İstanbul halkına, kişi başına 150 gram süpürge tohumu karıştırılmış kara ekmeğe veriliyordu. Tarihte ilk ve son defa, İstanbul halkında açlıktan ölüm başladı. Yolda açlıktan düşüp ölenleri, belediye çöpçüleri topluyorlardı.

1917 içinde kâğıt para, tedavül eden altını geçti. 1.000 liralık kupürler de vardı. Savaştan sonra altınla alışveriş tarihe karıştı. Ancak gümüş sikkeler Cumhuriyet döneminde de uzun müddet kullanıldı. 1930'larda çok güzel basılmış Osmanlı gümüş mecdidîyeleri (20 kuruş, altının beşte biri), yarım ve çeyrek mecdidîyeler (10 kuruş ve 5 kuruş) hâlâ geçerli idi.

Böyle bir tablo devralan Türkiye Cumhuriyeti, dış borçlanmadan gereğinden fazla ürken bir malî politika yürüttü. Sıkı para politikamızı, büyük millî gurur içinde yoksulluk yıllarımızı hatırlayanlarımız çoktur.

Osmanlı altın paralarından birkaçı ve Cumhuriyet döneminin ilk altın paraları.

Tarih ve Medeniyet

Para değerleri

Birinci Cihan Savaşı patlamadan birkaç ay önce, 1914 yazında 1 TL=3,70 dolar=18,45 mark=17 İsviçre Frangı idi. 1917'de savaş içinde bile 1 Türk Lirası banknot alabilmek için 4 Amerikan dolarına yakın ödemek gerekiyordu. Ve bu parite, 1908 öncesi Osmanlı Lirasının değerine nisbetle, Türk parası aleyhine yıkım sayılıyordu (Mandelstem, *Le Sort de l'Empire Ottoman*, Paris 1917, s. 157-8).

11 Haziran 1916 tarihli Paris'in Temps gazetesi, Fransa'nın savaş hâlinde bulunduğu Osmanlı devleti aleyhine şu haberi yayınladı: "**Türkiye'nin Halep, Şam, Beyrut eyaletleri ile Lübnan ve Kudüs sancaklarında (il) 1 İngiliz lirası (sterlin)=137 Türk kuruşuna fırladı. Osmanlı hükümeti, 1 sterlin=1 TL paritesinde diremiyor. Fakat 37 kuruşluk karaborsa farkını ortadan kaldırmaktan âcizdir. Osmanlı ekonomisinin mahva doğru gittiği bu şekilde açığa çıkmaktadır.**"

1908'den önce nazarı olarak 1 Osmanlı altın=1 Osmanlı banknotu idi ve her ikisine de **lira** (altın lira, kâğıt lira) deniyordu. Gerçekte 1 altın alabilmek için 1 banknotun üzerine birkaç kuruş sarrafiye ödemek gerekiyordu. Savaş (1914-18) içinde 1 altın alabilmek için İstanbul'da 3, Anadolu'da 4, imparatorluğun Arap vilâyetlerinde 5 Türk banknotu ödemek icab ediyordu.

Cumhuriyetin ilânında (1923) 1 altın=7 TL şeklinde idi. Ve TL hâlâ dolardan değerli idi: 1 TL=0,80 dolar.

1940'ta altının gramı henüz 3 kuruş idi. 1960'ta 17,1971'de 22 kuruşa fırladı. Doları 1,80 liradan 2,80 liraya çıkaran **İnönü** iktidarının 1950'de sonu geldi. **Menderes** doları 10 liraya yükseltince 1960'da iktidarı sona erdi. **Demirel** 13 lira yaptı ve 1980'de iktidarı kaybetti.

Altın paritesinin ilk cihan savaşı ile sona erdiğini bütün

diğer belli başlı dövizlerin pariteleri arasındaki farkın gittikçe açılması, bambaşka bir bahistir.

Ekonomik çö-

Cumhuriyet'ten önceki 1 liralık Osmanlı kâğıt parası.

küntünün diğer bir sebebi, halkın varlığına devletçe el konulmasıdır. Bunu önce 1914'te Enver **Paşa** yaptı. Seferberlikte, tüccarın mağazalarına, dükânlarına girildi. Ordunun hiçbir işine yaramayacağı aşikâr bulunan havyar ve bebek patiğine kadar her şeye el kondu. Sonra 1921'de Yunan, Sakarya'yı geçtiği zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, mecburen aynı yönde karar aldı.

Yokluklar

1914 yazında İstanbul halkı, pahalılıktan çok şikâyetçi idi. Halbuki daha büyük felâket patlamamış, **Harb-i Umûmî** başlamamıştı. Gazeteler, dergiler, artık **hâkan-ı sabık** (eski imparator) dedikleri Sultan **Abdülhamid'i** yermekten usanmışlar, onun devrindeki ucuzluğu, rahatlığı, bolluğu, banışı göklere çıkaran yazılar yayınlıyorlardı. Gerçekten 1908 Türkiyesi, ucuzluk cenneti idi. İhtikâr, karaborsa bilinmiyordu. Sadece ezeli derd olan rüşvet vardı.

1914 yazında şekerin kilosu 20 paraya (yarım kuruş) fırladığı zaman, halk, Sultan **Hamid** devrinin fiatlarıyla mukayese ederek şikâyet etti. Ama şeker 1916 Ağustos'unda 60 ve 1917 Temmuz'unda 120 kuruşa (1,2 altın) fırladı. Bir bidon gaz (16 kg) 50 kuruş (yarım altın) oldu. Dolayısıyla İstanbul bile karanlıklara gömüldü. Zira elektrik ancak zengin evlerinde, Beyoğlu, Şişli gibi semtlerde vardı ve havagazı ile aydınlanma da bütün şehre yayılmamıştı. Tekrar mum devrine dönen İstanbul, zamanla mum da bulamadı. Çıra, onu bulamayınca ağaç yakarak aydınlanmaya başladı. Vaktiyle **Pâyaht-ı Cihan** denen belde, mağara devri şartlarına dönmüştü.

Zira petrolün bidonu 1917'de 250 kuruş (2,5 altın) oldu. Bütün siyasî partilerimizin atası olan iktidardaki İttihâd ve Terakî'nin organı gazete şöyle yazıyordu:

"Kalem" mecmuasının 21 Haziran 1909 tarihli nüshasındaki karikatürün alt yazısı şöyle: "7.500 kuruş maaşlı bir biçarenin tezyid-i maaşına (maaşının artırılmasına kadar temin-i mâişeti (geçimini sağlaması) içindir."

"Gecelerinizin karanlık geçtiğine üzülmeyiniz. Yakında zaferin ışıkla-riyle bütün Osmanlı dünyası aydınlanacaktır!"

1916 Kasım'ında İstanbul kasapları dükkânlarını kapattılar. Zira satacak et yoktu. İstanbul'a hayvan gelmiyordu. O zamana kadar Osmanlı toplumunda asla görülmemiş bir problem oluştu: aile fertlerinin ölmesiyle kimsesiz kalan ve akrabaları olsa da onlar tarafından ekonomik şartlar dolayısıyla kabul edilmeyen, **terkedilmiş çocuklar...** Bu problem, Türk toplumunda, Avrupa'dan asırlarca sonra başlamış oldu. 1917 yılının ilk yarısında, yalnız İstanbul'da böyle 20 bin çocuk bulunup hükûmetin koruması altına alındı. Komşuları tarafından kabul edilmeyen çocuklar... Osmanlı toplumunda böyle bir yüzkarası kesin şekilde görülmemişti. Dehşetli bir sosyal kopukluk oldu. Her fert kendini kurtarmaya çalışıyordu. Kimse başkasının derdiyle ilgilenmiyordu.

24.3.1917 kararnamesiyle, İstanbul'da halka kişi başına karne ile kilosu 20 kuruştan ayda 150 gram şeker ve kilosu 10 kuruştan 300 gram kuru fasulye veriliyordu. Büyük facia, şehirde oldu. Kasaba ve köy, düşman istilâsı görmedikçe, bu derecede felâketten masun kaldı. Zira toprağa yakın olduğu için beslenebiliyordu.

Osmanlı ticareti, tarımı, madenleri, sanayi-i mahvoldu. Ama hepsinden vahîmi, o kadar yüz senelik devlete mutlak güven, temelinden sarsıldı.